

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФІЇ НІЦШЕ: ТВОРЧА ПРАКТИКА ВОПОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ТА ДМИТРА ДОНЦОВА (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Вікторія КОЛКУТІНА (Одеса)

Дослідивши ранню літературну есеїстику Д.Донцова (статтю «Гетьман Мазепа в європейській літературі») та творчу практику В.Винниченка у проекції до ніцшеанських ідей, ми з'ясували: ніцшеанська тема у спадщині цих діячів виразна, але системно невпорядкована, неоформлена. Її можна поділити на дві групи: власне ніцшеанські впливи – відкриті, неприховані, без сумніву запозичені (наприклад, концепція надлюдини) і невластиві ніцшеанські впливи – усвідомлені алюзії на Ніцше, зумовлені загальною настроєвістю міжчасової кризової епохи.

Ключові слова: філософські постулати Ф.Ніцше, концепція надлюдини, способи сприйняття світу, ознаки ніцшеанства Винниченка, донцовська філософія.

Analyzing D.Dontsov's creative writing (the article «Hetman Mazepa in European literature») and literary practice of V.Vinnichenko in Nietzsche ideas' projection, we found out: Nietzsche theme in the heritage of these figures is expressive, but system-lacking and undesigned. It can be divided into two groups: properly Nietzsche's influence – open, unconcealed, adopted (for example, conception of a superman) and not properly Nietzsche's influence – realized allusions at Nietzsche, predefined by general mood of intertimes crisis epoch.

Key words: philosophical postulates of Nietzsche, the concept of a superman, methods of perception of the world, features of Vynnychenko's Nietzscheanism, dontsov's philosophy.

Інтерес до доробку Ф.Ніцше виявляли українські й світові письменники та філософи різних поколінь і різних художніх напрямків. Цей модний у міжчасі «небезпечний» [11, с. 111] мислитель, під впливом якого сформувалося інтелектуальне, «духовне життя цілої епохи» [4, с. 8], спричинив у художній літературі появу нового типу героя – сильної особистості, «надлюдини», індивідуаліста; надихнув письменників до збудження мистецької, творчої уяви; стимулював до роздумів над нагальними моральними проблемами. Годі й перерахувати численних інтелектуалів 90-х років ХІХ століття, художницьку фантазію яких заповнили сміливі ідеї «першого трагічного філософа» (як він себе називав в автобіографічному творі «Esse Homo» [11, с. У111]). Вартує лише назвати М.Горького, В.Маяковського, М.Михайловського, Л.Андрєєва, Ф.Достоевського в Росії та О.Кобилянську, М.Коцюбинського, М.Євшана, письменників-модерністів в Україні. Чи ж дивно, риторично запитує відомий сучасний літературознавець В.Панченко, що «В.Винниченко, сидячи в київській тюрмі, взявся за переклад трактату «Так промовляв Заратустра», і що в його творчості зазвучали ніцшеанські мотиви?» [6, с. 135]. Чи ж може викликати здивування, відмічає український філософ-донцовецзнавець М.Чугуєнко, що «під впливом європейської «філософії життя», насамперед філософського вчення Ф.Ніцше, Д.Донцов переходить на світоглядні позиції волюнтаристського ідеалізму в дусі ніцшеанського активізму «волі до влади»» [13, с. 33]?

В українському літературознавстві мають місце компаративні дослідження творчої практики Д.Донцова й В.Винниченка [3; с. 2]. Так, І.Лисяк-Рудницький спробував порівняти політичне мислення цих державних діячів. Дослідник резюмував, що «Винниченко і Донцов виявляли типові для російської інтелігенції нахили до екстремізму, ідеологічного доктринерства, спрощених формул і радикальних розв'язок. Це робило їх мислення революційним і тоталітарним. Вони були більше зацікавлені в тому, щоб світ змінити, ніж щоб його реальну структуру пізнати...Винниченко захоплювався комуністичною диктатурою Леніна, а Донцов фашистською диктатурою Муссоліні й Гітлера, – і ці тиранські системи вони пропонували для наслідування власному народові» [2, с. 76]. Багато цікавих моментів, неспростованих фактів і сміливих гіпотетичних припущень, які можуть прояснити полемічний характер дискусії між Д.Донцовим і В.Винниченком, містить стаття сучасного вченого Б.Пастуха [8]. Він визнає, що світоглядний конфлікт між цими діячами полягає в соціологічній площині: Д.Донцов «побачив велику дозу вірулентності в літературі, що творив український письменник. Це було схоже на блукання генія в соціалістичних лабіринтах, які часто зводили його в провокаційну безвихідь» [8, с. 76].

Якщо спільність філософії В.Винниченка та Ф.Ніцше вивчали багато сучасних науковців (Володимир Панченко, Лариса Мороз, Соломія Павличко, Тамара Гундорова, Валентина Хархун), то характер ідеологічних «паралелей» між Ф.Ніцше та Д.Донцовим глибоко й всебічно не поданий. Виокремимо думку чи не першого серйозного дослідника політичного портрета ідеолога українського націоналізму М.Сосновського, котрий стверджував, що «розуміння моралі у Донцова співзвучне з його ідеалом «сильної людини» і «сильної нації» та «волі до життя» і «волі до влади». Вирішальним етичним критерієм для Донцова завжди є критерій сили одиниці чи групи, і він пропонує стосувати цей критерій у кожному випадку, повторюючи за Ніцше, що все, «що падає, треба штовхнути»» [10, с. 278].

Як бачимо, у сучасній літературознавчій науці порушувалася проблема рецепції філософських засад Ф.Ніцше у творчості як Д.Донцова, так і В.Винниченка, але вона не мала всебічного, комплексного характеру, тому багато питань залишилися поза докладнішим розглядом. Отож спробуймо певною мірою заповнити цю лауну, вдавшись до порівняльно-типологічного зіставлення ранньої літературної есеїстики й ідеології Д.Донцова та творчої практики В.Винниченка в проекції до ніцшеанських ідей. У вивченні цього аспекту полягає **мета нашої розвідки**. Ми не претендуємо на детальний аналіз типологічних збігів, подібних та відмінних рис у спадщині цих мислителів. У цьому ракурсі визначена мета зумовила нас розкрити наступні завдання:

- виявити постулати Ф.Ніцше, які становили ідейне джерело мислення В.Винниченка та Д.Донцова;

- порушити проблему власних або невластивих, опосередкованих впливів німецького мислителя на художню спадщину названих діячів;

- визначити точки перетину філософії Ф.Ніцше й художнього мислення В.Винниченка й Д.Донцова.

З огляду на визначені завдання напрошуються передусім біографічні паралелі: приналежність до одного покоління (вони майже однолітки: В.Винниченко тільки на три роки старший від Д.Донцова), перебування у довоєнний період у лавах керівного складу УСДРП [14, с. 40]. Позиції обох митців збігаються на антитрадиційності, ламанні усталених етичних канонів, тяжінні до експериментаторства, осмисленні мистецтва та його призначення в руслі своїх соціальних чи політичних уподобань.

Художні пошуки В.Винниченка і Д.Донцова мають спільну генезу – філософські постулати Ф.Ніцше. Серед положень, традиційно наголошених у філософії німецького філософа, окрім того, – таких, що апробуються Д.Донцовим і В.Винниченком, – концепція надлюдини, апологія індивідуалізму, погляди на творчість і мистецтво.

У контексті етико-філософського мислення, що слугувало Д.Донцову й В.Винниченкові за ідейну платформу, відокремлюємо два протилежних способи сприйняття світу: войовниче, революційне й утопічне, гармонійне: «Винниченка в марксизмі найбільше приваблювала його утопічна мрія про майбутнє суспільство довершеної гармонії, а в ніцшеанстві – критика буржуазної моралі... Для Д.Донцова найважливіше і в марксизмі, і в ніцшеанстві є культ боротьби, пафос революційного перетворення світу. Він не захоплювався утопіями, – ані не тоді, ані не пізніше не знайдемо в нього докладно виписаних конструкцій ідилічного майбутнього. На відміну від знаного своїми утопічними проектами В.Винниченка, Д.Донцов був завжди задивлений не так в мету, як у сам рух до неї. Його вабила стихія боротьби як така. Таким чином вже в початковий період донцовської творчості (не без впливу Ніцше) у ній з'являється той трагічний мотив вічно невсипущого змагання з долею, що становить одну з найхарактерніших особливостей світовідчуття ідеолога...» [14, с. 40].

Уже в перших літературно-критичних статтях Д.Донцов гранично відверто репрезентує ось цей романтично-активний спосіб світосприймання. Його рання студія «Гетьман Мазепа в європейській літературі» (1913) вирізняється незвичайними масштабами мистецького зору проблем, сміливою і несподіваною постановкою гостроактуальних питань. У ній Д.Донцов досліджує причини таємничої особистості й популярності Івана Мазепи в німецькій, англійській, російській, французькій і польській літературах. Критик аналізує постать гетьмана як зразок сильного непохитного поводири нації, котрий здатний спонукати, націлити до національно-визвольних зрушень і перетворень. Його думка близька до

теорії Франсуа Вольтера, який в «Історії Карла XI» писав, що «Україна завжди прагнула бути вільною» та до оцінки Проспера Меріме, який стверджував: гетьман Іван Мазепа – не «зрадник», не «честолюбець», а останній з гетьманів України, котрий «спробував відвоювати своєму народові незалежність».

Харківський історик М.Чугуєнко виявляє, що, завдячуючи Ніцше, з постаті Івана Мазепи публіцист зробив «символ людського духу, неясного інстинкту, того ніцшевського *Wille zur Macht*, що живе в кожній людині й жене її, проти її волі... до великої незваної мети; того фатуму, який у момент позірної загибелі підносить свою жертву на вершину щастя». У цьому вислові сконцентровані ключеві положення філософії Ф.Ніцше: волюнтаризм, життєве наставлення *amor fati* (невблаганна доля, яку добру чи злу має кохати людина), невикорінний трагізм людського буття й екстатична насолода життям на межі смерті [14, с. 38].

На нашу думку, у Д.Донцова й В. Винниченка ніцшеанська тема виразна, але системно невпорядкована, неоформлена. Тому її можна поділити на дві групи:

1. Власне ніцшеанські впливи – відкриті, неприховані, без сумніву запозичені. Так, обидва митці по-різному сприйняли одну із найпомітніших позицій Ф.Ніцше – концепцію надлюдини: у В.Винниченка – це ніцшеанська нігілістична людина. Дослідниця романістики письменника В.Хархун, вивчаючи основні категорії нігілістичної філософії німецького мислителя у проекції до структуротворчих чинників Винниченкової етичної моделі, визначає, що «цінність, за Ф.Ніцше, – це погляд. Отже, кожний наділяється правом ціноутворення, що стимулюється волею до влади. Боротьба із самим собою, потреба згармонізувати різноспрямовані чинники буття визначає основний життєвий стимул героїв В.Винниченка. У цьому ракурсі їх можна розглядати як варіант надлюдини» [12].

В рецепції раннього Д.Донцова надлюдина – політичний лідер, виїмкова особистість. У процесі формування світоглядної системи критика (на ранніх етапах) відбувається ідеологічне «схрещення», симбіоз ніцшеанської філософії й ідеологічних гасел італійського фашизму, у результаті чого в аналізованій розвідці з'являється «літературний» Іван Мазепа – новий тип героя, потужна дійова «одиниця», індивідуальність, що має пробудити містичне почуття віри в читача; сильна особистість, «надлюдина», прообразом якої є лідер політичний.

Ідею політичного лідера як надлюдини сформулював Ф.Ніцше. На його думку, такий керманіч – це завжди сильна особистість, наділена всіма можливими чеснотами, здатна нав'язати свою волю масам. Мислитель указує на прагнення особи займати посаду лідера як на природний інстинкт людини й зазначає, що лідер має право ігнорувати мораль, культуру, політичні цінності [9, с. 290]. Ніцшеанський індивідуалізм, оригінально переосмислений Д.Донцовим відповідно до засад італійської ідеології,

передбачав протиставлення особистого суспільному, де «одиниці» – активні, непересічні особистості, котрі керуються дією, що підпорядкована високій меті, продуктивній ідеї. Як бачимо, під впливом елітарних ідей Ф.Ніцше, Д.Донцов гносеологічно обстоює західну парадигму – не пасивне споглядання, а реакційну, консервативну, динамічну, чітко спрямовану дію. Він сприйняв ідеї німецького філософа й уже в ранній літературознавчій студії вибудовував таку ціннісну естетичну систему, у центрі якої – культ і стихія боротьби, пафос революційного перетворення світу, сила та мораль.

2. Невласне ніцшеанські впливи – усвідомлені алюзії на Ніцше, зумовлені загальною настроєвістю міжчасової кризової епохи. З'ясовуючи ознаки ніцшеанства В.Винниченка як джерела модерної мистецької орієнтації в його спадщині, дослідниця Н.Паскевич віднаходить у великих прозових творах письменника алюзії з Ніцше [7, с. 672]. А відомий літературознавець В.Панченко в праці «Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 років у європейському контексті» детально виокремлює й досліджує функції афоризмів та парафраз творця Заратустри в романах письменника [6, с. 140–143].

З позиції Д.Донцова-критика, за активністю вторгнення у суспільне життя, ідейно-художнім новаторством українська література повинна відтворювати динамізм політичних ситуацій часу, формувати громадську думку. За цих причин об'єктом свого критичного аналізу він обирає хоч і неоднозначно висвітлену в світовій літературі, але активну, дійову постать Івана Мазепи, оскільки, по-перше, саме вона увиразнювала, персоніфікувала в собі той комплекс вимог, які ставив Д.Донцов до виїмкових особистостей, державних лідерів, а по-друге, репрезентувала ідею національного месіанізму в українській літературі, яка полягає у з'явленні нового героя (Івана Мазепи), свідомого своєї історичної місії, історичного призначення.

У доповідях «Про майбутнє наших освітніх установ», «П'ять передмов», у монументальній праці «Народження трагедії», філософуючи над ціннісними, смисложиттєвими, соціально-етичними проблемами, розкриваючи всю повноту переживання життя, Ф.Ніцше кардинально відходить від усталеної, консервативної теорії про роль і значення культурних традицій та освіти, суттєво зміщує ракурс обговорення, і упродовжує думку про те, що в міжчасі культура, школа, освіта функціонують *не як об'єкт пізнання, а як інструмент виховання*.

Стрижнем донцовської філософії в цей час стає програма радикальної переоцінки ніцшеанської інтерпретації загальнолюдських духовних цінностей і ніцшеанських концептів («воля до влади», «виїмкова особистість») задля більш ефективного впливу на читача з метою його виховання. Тому в ранній статті «Гетьман Мазепа в європейській літературі», аналізуючи світову мазепіану (твори В.Гюго, Дж.Байрона, Ю.Словацького, О.Пушкіна), ймовірно, підсвідомо він обстоює думку про те, що покликання, призначення, місія культури – виховання реципієнта.

Усвідомлюючи, що література виконує значущу роль у формуванні й розвитку естетичного досвіду людини, ймовірніше як есеїст, політичний і культурний ідеолог, а не як фаховий критик, Д.Донцов апелює до літературних творів, оскільки вважає мистецтво слова дійовим знаряддям, за функціональним призначенням схожим на той новий спосіб мислення, що запровадив Ніцше – «виховання для тієї освіти» (підкресл. наше – В.К.) [5, с. 632], а не навпаки. Одним словом, Д.Донцова не стільки обходить зміст та система інтелектуальних цінностей, репрезентованих Ф.Ніцше, скільки його схильність, здатність, тяжіння до виховного процесу німецького суспільства. У цьому полягає невластне ніцшеанський підсвідомий вплив німецького мислителя на Д.Донцова.

Звичайно, предметний аналіз рецепції філософії Ф.Ніцше в ранній літературно-критичній студії Д.Донцова «Гетьман Мазепа в європейській літературі» та в спадщині В.Винниченка не може увійти в одне це дослідження – занадто багато аспектів спільного й відмінного від філософських засад творця Заратустри водночас знайдемо. Однак, виходячи із вищезазначеного, слід підкреслити, що ідеї німецького мислителя – свідомо і підсвідомо – вплинули й на формування літературно-естетичних поглядів В.Винниченка, й позначилися на особливостях літературно-критичної есеїстики Д.Донцова. У подальшому творчому доробку обох митців буде осмислюватися ніцшеанська формула теорії юрби, естетико-психологічна інтуїція, домінування драматично-напруженого, художнього мислення, метафоричність, парадоксальність, боротьба ідей та нахил до експериментування. Тому поставлену проблему вважаємо **науково перспективною**.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Донцов Д. Гетьман Мазепа в європейській літературі // Шляхи. – 1917. – С. 283–291.
2. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд В.Винниченка у світлі його публіцистичних писань // Сучасність. – 1980. – № 9. – С. 60–77.
3. Михида С. Дмитро Донцов і Володимир Винниченко на скрижалях української історії // Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність (Матеріали науково-теоретичної конференції). – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 116–119.
4. Наливайко Д. Підсумковий роман Томаса Манна // Манн Т. Доктор Фаустус. – К.: Дніпро, 1990. – С. 5–23.
5. Ніцше Ф. Думки про майбутнє наших освітніх установ. Передмова // Ніцше Ф. Повне зібрання творів. – Львів: Астролябія. – 2004. – Т.1. – С. 632–634.
6. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 років у європейському контексті. – Кіровоград: Народне слово, 1998. – 272 с.
7. Паскевич Н. Ніцшеанство Володимира Винниченка як джерело модерної мистецької орієнтації у його драматичних пошуках // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150 річчя від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. – Львів, 1999. – Ч.1. – С. 665–674.

8. Пастух Б. Володимир Винниченко в оцінці Дмитра Донцова (Конфлікт двох онтологій) // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. – Дрогобич: КОЛО. – 2009. – С. 68–78.
9. Розенфельд Ю.М. Політологія: підручник – Харків: Право, 2001. – 967с.
10. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк: НТШ, 1974. – 419 с.
11. Фешовець О. Про спосіб прочитання та форму видання творів Фрідріха Ніцше // Ф.Ніцше. Повне зібрання творів. – Львів: Астролябія. – 2004. – Том 1. – С.1–X11.
12. Хархун В. Поетика роману Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» // Автореферат дис. канд. філол. наук: 10.01.01 «Українська література» – К., 2000. – 19 с.
13. Чугуєнко М. «Борці проти свого часу»: спроба співставлення філософсько-соціологічних позицій П.Куліша й Д.Донцова // Слово і час. – 1999 . – № 4. – С.32–39.
14. Чугуєнко М. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова // Дисертація на здобуття наукового ступеню канд. філософських наук: 09.00.12 «Українознавство». – Харків, 1998. – 286 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Колкутіна Вікторія Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури ПДПУ імені К.Д. Ушинського.

Наукові інтереси: проблеми літературного процесу 1 половини ХХ століття.

ХУДОЖНЯ ОБСЕРВАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КОНКОРДИЗМУ В РОМАНІ В.ВИННИЧЕНКА «ЛЕПРОЗОРИЙ» ЯК МИСТЕЦЬКА СТРАТЕГІЯ

Любов КОСТЕЦЬКА, Людмила ЧЕРНЯВСЬКА (Запоріжжя)

У статті розглянуто особливості художнього втілення концепції щастя в романі «Лепрозорій», що є ілюстрацією до філософських трактатів автора. Аналізується образ головної героїні Івонни, яка є втіленням гармонійної особистості.

Ключові слова: конкордизм, проблеми “нової моралі”, герой-експериментатор, концепція щастя, гармонійна особистість.

Artistic conceptions of happiness in the novel "Leprozarium" are considered in this article, which is the illustration of philosophic treatises of the author. The main hero Ivona's character is analyzed, which is the embodiment of harmony of personality.

Key words: konkordyzm, the problem of "new morality", the hero-innovator, the concept of happiness, harmonious personality.

Історія української літератури I половини ХХ століття відзначається багатством стилів і напрямків у мистецтві слова, новаторськими пошуками, прагненням збагатити літературу новими зразками модерних творів. Серед цього розмаїття творчість В.Винниченка вирізняється своєрідним синтезом художніх напрямків і новаторських пошуків.

Інтерпретаційна парадигма творчості В.Винниченка є досить широкою, але передусім вона торкається періоду першої третини ХХ століття. Прихід В.Винниченка в українську літературу відзначався популярністю його малої прози, з якою він виступив як письменник, й увагою критики до появи